

INQUISICIÓ I PODER LOCAL. EL SANT OFICI A TERRASSA

Doris Moreno

Els últims anys¹ estem assistint a un pronunciat desenvolupament dels estudis de les elits de poder.² No és un procés gratuït. Està en estreta relació amb la crisi dels vells conceptes de monarquia absoluta o règim monàrquic senyorial. L'Estat de l'Antic Règim s'ha fragmentat de tal forma que l'estudi de l'exercici del poder s'ha convertit en l'anàlisi de la correlació de forces existent en cada moment. Així, el govern és, més que un element estàtic –la decisió del poder absolut–, un exercici dinàmic, la recerca d'un consens, d'un equilibri en el desgast o fricció dels diferents poders. Les elits apareixen, des d'aquesta perspectiva, com a fonamentals baules mediàtiques en la pràctica d'aquest poder, vehicles multidireccionals de l'honor, el privilegi i la fidelitat.

La revisió del concepte d'absolutisme condueix necessàriament a una nova òptica dels poders perifèrics, en la qual aquests adquireixen una nova dimensió que fa replantejar la relació entre el centre i la perifèria. L'autonomia dels poders locals i provincials respecte del centre i, al mateix temps, la seva dependència respecte de la distribució d'honor i privilegi, en el marc d'una societat desigual, estructurada entorn d'una xarxa clientelista piramidal³ en què el rei actua com la cúspide i la font de tot poder, són dues cares de la mateixa moneda. D'altra banda, el limitat marge de maniobra dels monarques els va obligar a pactar amb les elits locals en condicions de dependència.

I si avui queda molt clar que no es poden estudiar ni l'Estat ni l'Església (l'exercici dels poders centrals, en definitiva) sense tenir en compte els mecanismes d'interrelació vertical i horitzontal entre poders centrals i locals, el mateix podem dir de la Inquisició. Molts dels treballs sobre el tema inquisitorial que resultaren del *boom* historiogràfic dels anys vuitanta han projectat fins a avui la imatge d'una organització modèlica, distingida per la seva solidesa, amb un funcionament més centralitzat que qualsevol altre ens dels que formaven el cos polític de la monarquia hispànica dels segles XVI i XVII.⁴ Els treballs dels últims anys, però, han anat entrant també en la dinàmica revisionista a què ens referíem abans. S'han deixat de banda les relacions d'encausats i la seva quantificació numèrica, així com l'estudi de la tipologia delictiva, i s'ha entrat en profunditat en l'estudi dels tribunals regionals i de les elits de poder inquisitorials: des de la figura de l'inquisidor general, delegat per autoritat apostòlica, als components del Consell de la Suprema, de nomenament reial, que insertava el Sant Ofici en l'estructura polisindial de la monarquia, en un primer nivell; i de la reconstrucció de les xarxes clientelistes dels tribunals de districte a l'anàlisi de les relacions entre el poder local i la Inquisició, en un segon nivell.⁵

Aquest últim tema, l'estudi de la xarxa inquisitorial dels comissaris i els oficials o familiars i les seves relacions amb el poder local, resulta d'una importància enorme per comprendre, més enllà del vessant repressiu del tribunal, l'autèntic paper del Sant Ofici, la seva capacitat d'influència a l'hora d'imposar un model socioreligiós, model que, especialment a Catalunya, es complementaria amb un *vessant polític, segons el judici d'alguns historiadors*.⁶ Se susciten diverses preguntes. Van ser els familiars una punta de llança del poder reial a Catalunya? Van ser els familiars

els primers botiflers? O bé, al contrari, és possible que els familiars fossin una punta de llança del pactisme en una de les institucions més emblemàtiques de la monarquia hispànica? Van traïr els familiars l'esperit de la familiatura, que els suposava agents del poder reial dins el medi local?

Preguntes fonamentals que només poden ser contestades reconstruint les trames relacionals, verticals i horitzontals, de comissaris i familiars, un propòsit ambiciós que s'escapa de l'espai d'aquest article. Més modestament, i seguint la documentació que hem localitzat sobre la Inquisició referida a Terrassa, intentarem reconstruir l'entramat inquisitorial a Terrassa i la seva evolució al llarg de la vida del Tribunal (1478-1833). No cal dir que les nostres conclusions seran provisionals, a l'espera de l'exhumació de nous documents.

El comissari inquisitorial: un intermediari cultural

Els comissaris no formaven part de l'organització original de la Inquisició moderna. No n'hi ha cap referència a les "Instruccions" dels inquisidors generals. Això no obstant, sí que és una figura coneguda en el dret canònic. Nicolau Eymeric, al seu *Directorium*, permetia a cada inquisidor nomenar un màxim de tres comissaris per a cada província eclesiàstica. De fet, al final del segle XV es parla dels comissaris com un alter ego temporal dels inquisidors, per fer actuacions específiques a llocs allunyats. A mesura que els tribunals es van sedentaritzar, però, es va fer necessari nomenar representants permanents dels inquisidors als nuclis de més importància del districte. Les primeres notícies són de la dècada dels trenta del segle XVI. Al 1537, el Consell de la Suprema proposava al cardenal Manrique, inquisidor general, que a les ciutats catedralícies es designessin comissaris amb la facultat de publicar edictes⁸ i prendre testimonis i ratificacions davant de notari. Entre les seves atribucions també hi havia la inspecció de vaixells als pobles de la costa, les visites (inspecció) de llibreries per controlar la presència de llibres prohibits i la resolució de causes civils de poca quantia referides a familiars.⁹

La xarxa de comissaris assegurava la presència constant del representant de l'autoritat inquisitorial i feia possible el que Adriano Prosperi ha anomenat "un control capil·lar del comportament". L'existència d'una xarxa de comissaris posava en funcionament un doble mecanisme d'una importància decisiva: per un costat, estimulava la dinàmica institucional que portava a multiplicar la intervenció del tribunal, un mecanisme de singular valor en el cas del tribunal català, on la batalla jurisdiccional es lliurava d'una manera intensa sobre el terreny; per l'altre costat, l'individu podia singularitzar més fàcilment el comportament desviat, tot generant un correlat directe entre el delicte i la institució.¹⁰ Però, al mateix temps, el comissari tenia un enorme paper mediàtic. Amb relació directa amb la seu del tribunal, distribuïa les ordres inquisitorials pel seu territori i, així mateix, recollia abundants dades de camp que traslladava als inquisidors. Una informació polièdrica: religiosa, social i política, que atorgava a la Inquisició el poder i la possibilitat d'intervenir sota aparences equívokes, per ambigües, als conflictes locals.¹¹

Els comissaris eren coneixedors del canemàs social, participants de les xarxes clientelistes de les seves ciutats i comarques. Gaudien de prestigi entre els seus conciutadans

i en bona part se'ls feien imprescindibles, com a administradors dels béns espirituals i, amb freqüència, també dels materials.

A Catalunya, el seu nombre fou bastant reduït, en general: el 1567 hi havia catorze comissaris per a tot el districte inquisitorial del Principat, amb una població de 360.000 habitants, al costat de 785 familiars. A partir d'aquestes dates, el nombre de comissaris va descendir en picat: el 1572, els inquisidors informen que a Tarragona, Urgell i Girona no hi havia comissaris; el mateix el 1604; el 1611, moren els comissaris de Granollers, Blanes, les Valls d'Andorra, Sant Celoni, Elna, Valls i la Vall de Boi; el 1653 s'informa que amb prou feines hi ha comissaris a Catalunya.¹² La situació va canviar, això no obstant, ja que el 1683 els comissaris eren 46, davant de 200 familiars.¹³ Al segle XVIII, la tònica és similar, ja que el 1705 només hi ha constància d'un comissari a Barcelona i un altre a Girona; el 1715 sembla que únicament n'hi havia entre sis i vuit a tot Catalunya, i durant tota la segona meitat d'aquest segle només s'ha trobat constància de nou nomenaments de comissaris.¹⁴

Durant el segle XVI no tenim dades de la presència de cap comissari inquisitorial a Terrassa. La relació de comissaris i familiars de Catalunya de 1567, de l'Arxiu Històric Nacional, no n'esmenta cap ni un. Però a més, el 17 de febrer de 1567, el fuster Salvador Costa, es va presentar davant el notari Bernat Amat, amb una requisitòria firmada pels inquisidors contra Antoni Montllor, familiar del Sant Ofici, que segons sembla no li havia pagat l'arrendament de casa seva.¹⁵ Costa va haver de desplaçar-se a Barcelona per resoldre el seu conflicte, un signe inequívoc de l'absència de comissari a Terrassa. Ja al segle XVII hem pogut localitzar dos comissaris inquisitorials: Pau Jeroni Castellet i Canet, prevere i canonge de l'església de Terrassa, que va actuar fins al 1639; i Pau Bugunyà, prevere i encarregat de la cura d'ànimes a l'església de Sant Pere.

Veiem com els habitants de Terrassa apel·len a la jurisdicció de Pau Jeroni Castellet sobre els familiars en qualitat de comissari. El 1637, Castellet ordena a Antoni Rovira, familiar del Sant Ofici, que retorni "totes les coses, roba tant de lli com de llana, y totes altres qualsevols coses que tinga y deja a Antich Domènech, Joan Molins y a Antiga Magdalena Domènech y del Peix".¹⁶ Un manament similar va fer quinze dies més tard a Caterina Duran, vídua i familiar de la Inquisició.¹⁷ Evidentment, com a canonge i prevere de l'església de Terrassa, la seva influència social trascendia la comissió inquisitorial. I així, el veiem actuar també com a prestamista de les economies més fràgils, com en el cas de la vídua Maria Pi. A l'inventari de béns del canonge Castellet hi podem llegir, entre d'altres anotacions: "un sobrezel de red emboliquat ab una tovallola petita que es penyora de vint reals de Maria Pi".¹⁸

Pau Bugunyà fou nomenat comissari durant la Guerra dels Segadors, pels inquisidors del període d'administració francesa. El 1653, després del retorn de Catalunya a la monarquia de Felip IV, se li va recollir la comissió.¹⁹ No obstant això, va ser confirmat en l'ofici, ja que el 1659 fou processat pel mateix Tribunal i se'l feia constar com a comissari. El delicte: incontinença sexual.²⁰ I és que, si d'alguna acusació van ser objecte els comissaris inquisi-

torials, va ser dels seus excessos sexuals en relació amb la seva condició de sacerdots; la majoria dels comissaris processats tenien criades amistançades. N'esmentem només una dada: l'any 1613 foren testificats per assumptes de faldilles 37 individus, entre comissaris i notaris, encara que la majoria va correspondre als primers.²¹

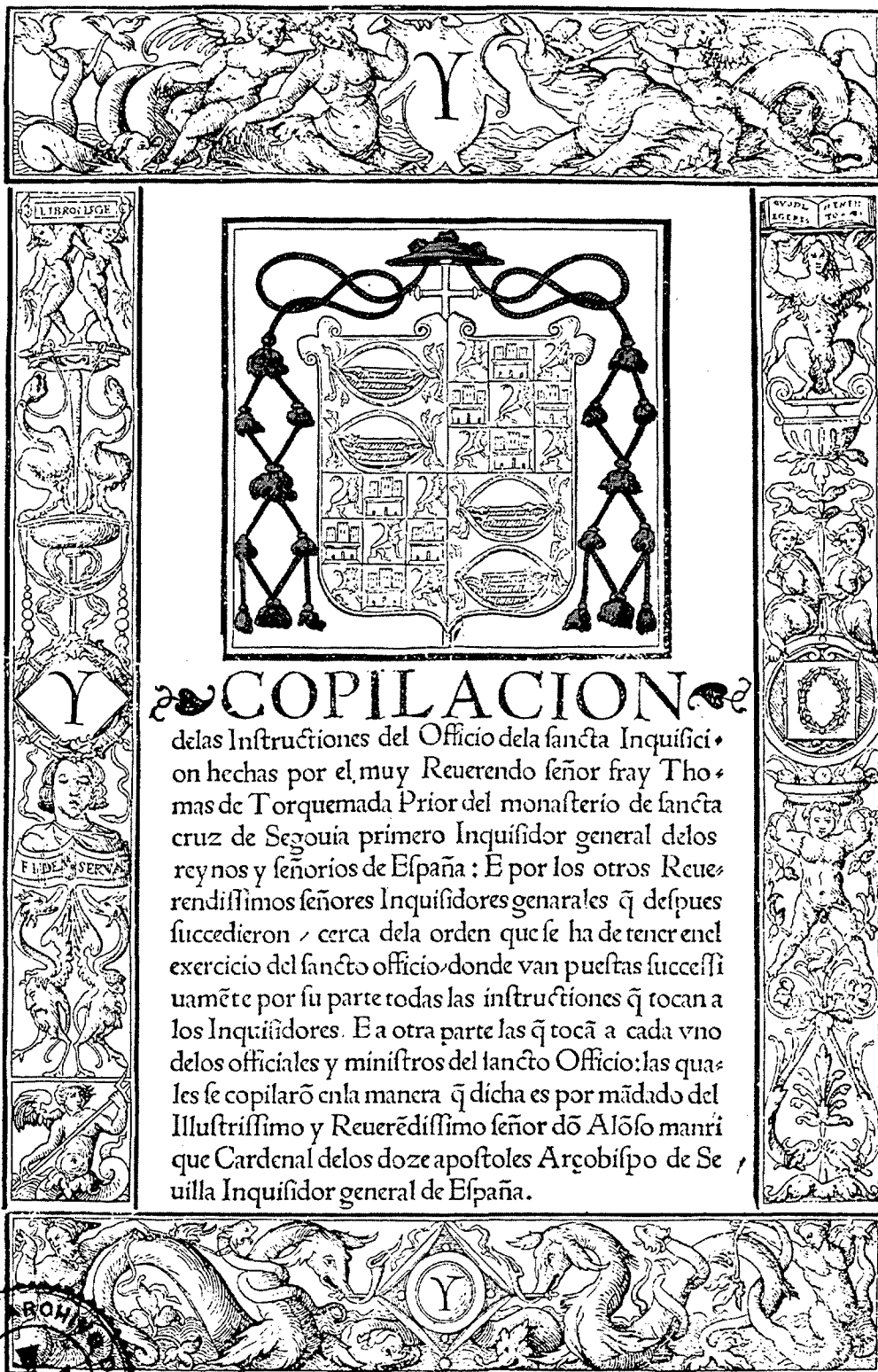
Ja hem subratllat suficientment la importància del paper que al nostre judici van exercir els comissaris. El creixement del seu nombre durant el segle XVII, en passar de 14 a 46, pot confirmar aquesta tesi: és possible que els comissaris fossin menys conflictius que els familiars; ocupaven una posició privilegiada en la curia eclesiàstica i en el seu medi social per a detectar l'heretgia i ajudar a interioritzar un model socioreligiós mitjançant la confessió i la predicació.

Els familiars del Sant Ofici

El familiar té el seu origen en la inquisició medieval, estesa als regnes de la Corona d'Aragó ja al segle XIII. A la Inquisició medieval es tractava d'un grup d'individus amb una funció armada: l'assistència i la protecció de l'inquisidor itinerant. Aquesta funció no va canviar amb la Inquisició moderna: en els seus inicis, els tribunals continuaven essent itinerants, i l'hostilitat de la població davant la inquisició requeria el recolzament d'aquesta clientela armada.

La familiatura va perdre progressivament el seu caràcter armat. Els historiadors han donat explicacions diverses respecte de la funció real dels familiars. R. López Vela opina que els familiars continuaren tenint una funció armada fins a mitjan del XVI. Per a Henry Kamen, els familiars es van convertir en un dels instruments bàsics del Sant Ofici en la seva lluita per l'ortodòxia religiosa. En una expressió que ha fet fortuna, es van convertir en «els ulls i les orelles» del Tribunal. Finalment, Jaime Contreras uneix a la funcionalitat religiosa del familiar la funcionalitat política: el familiar es convertiria, així, en la punta de llança del poder reial, especialment als territoris de la Corona d'Aragó, on es configuraria com un element disgregador del poder foral.²²

El 1587, el llicenciat Pedro del Hoyo, fiscal del tribunal de Barcelona, defensava la necessitat d'un elevat nombre de familiars, en afirmar: «[...] los quales siempre se ha visto haber sido y ser de mucho provecho para el ministerio, así por los avisos que dan de los herejes y notados del crimen de herejía, como por el favor que actualmente se ha sentido y siente siempre que ha sido y es menester, como también para la autoridad y propagación y extensión del dicho Santo Officio». ²³ El fiscal del tribunal de Barcelona aportava tres arguments en la seva reflexió. El primer, l'ajut que en matèria d'heretgia podien oferir els familiars. Però el cert és que, en la teoria inquisitorial, la lectura dels edictes de fe a les esglésies tenia com a objecte la delació pròpia i aliena i, des d'aquesta perspectiva, cada individu era un familiar del Sant Ofici. Així ho enteníen els partidaris de reduir el nombre de familiars a la seva mínima expressió, quan afirmaven: «en Cataluña pocos familiares bastarian, porque siendo los catalanes [...] tan católicos y enemigos de heréticos no hay ninguno dellos que no se tenga por familiar». ²⁴

Portada del llibre de Tomás de Torquemada *Copilación de las Instrucciones del Oficio de la Santa Inquisición*. Madrid, 1982, facsímil de la primera edición, Granada, 1537.

El segon argument és el que podríem considerar més pròxim a aquella funció armada que tenien els familiars de la Inquisició medieval. Es tractava de detenir els possibles sospitosos i traslladar-los a la seu del tribunal, sempre sota les ordres del comissari de zona. Encara que, en realitat, en cas de necessitat es podia instar els veïns de les localitats a ajudar el Sant Ofici quan fos necessari. Així es va esdevenir a Terrassa el 1615, quan el Sant Ofici demandà la detenció d'unes presumptes bruixes i el seu trasllat a la seu del tribunal. Per evitar les converses entre elles, la Inquisició demanava que homes honrats de la vila s'encarreguessin del seu trasllat i custòdia separatament. Així, veiem que Antoni Fornés i Joan Oriol recullen la majordoma de Saia; Francesc Font i Miquel Bastart recullen madó Juliana; Miquel Roca i Pau Bohigues recullen na Tafari; Antoni Barata (aquest sí, familiar del Sant Ofici²⁵) i Gabriel Font, na Blanca; Pau Pi i Montserrat Costa recullen Peyrona Moles; i Antoni Arnella i Pere Scric recullen na Totja, etc.²⁶

El tercer argument és, des del nostre punt de vista, molt significatiu. Recordem-lo: "como también para la autoridad y propagación y extensión del dicho Santo Oficio". Creiem que aquestes paraules han de ser interpretades en clau jurisdiccional. La naturalesa jurídica de la Inquisició era mixta: essencialment eclesiàstica, per delegació papal d'autoritat apostòlica; però vestida amb una sèrie de privilegis de concessió reial per afavorir l'actuació, el "recte i lliure exercici del Sant Ofici", segons expressió de l'època. Els defensors del Tribunal entenen que "las jurisdicciones [estaban] misturadas y incorporadas unas en otras y que la Real, como accesoria a la Ordinaria y Delegada Apostólica sigue su naturaleza y viene a estar como *inseparable della*".²⁷ Per tant, argumentaven, la Inquisició vertebrada entorn de l'inquisidor general i el Consell de la Suprema podia doblegar qualsevol altra jurisdicció.

Els familiars van ser una contínua font de conflicte, el qual es va plantejar fonamentalment entorn de dues qüestions: el nombre de familiars i si aquests havien de gaudir dels privilegis reials concedits als ministres inquisitorials. El fòrum institucional on es debatien aquestes qüestions eren les Corts. A les Corts de Montsó del 1512 s'establia un màxim de trenta familiars per a tot el Principat; en cas de necessitat, els inquisidors havien de demanar ajut a la justícia local. Les "Instruccions" de 1514 de l'inquisidor general Mercader permetien un màxim de vint-i-cinc familiars a Barcelona, mentre que a les altres ciutats del Principat on s'hagués d'exercir l'Ofici els inquisidors en podien nomenar fins a un màxim de deu.²⁸ A les Corts de 1539, 1547 i 1563-1564, les queixes es van reiterar pel nombre i l'excessiva cobertura jurisdiccional que rebien els familiars per part dels inquisidors. A les Corts de 1585, malgrat la presència d'un oficial inquisitorial «para informar de la justicia del Santo Oficio y satisfacer a sus pretensiones»,²⁹ es va inhabilitar oficials i familiars per ocupar càrrecs públics. Els diputats de la Generalitat, a les Corts successives, van continuar reivindicant la supressió del fur inquisitorial dels familiars, en considerar «que se trataba de jurisdicción real y no tenía que intervenir en él la Sede Apostólica».³⁰

Malgrat tot, davant les queixes i pressions generalitzades de les Corts de 1564, es va firmar la Concòrdia o pacte de 1568 per a tots els regnes de la Corona d'Aragó. En aquesta

Concòrdia s'establia un límit numèric a la familiatura proporcional a la població. I quant a la jurisdicció, els familiars podien acollir-se al fur inquisitorial en les causes criminals, tant per activa com per passiva, amb l'excepció dels delictes de lesa majestat, que eren acuradament tipificats; a les causes civils només podien acollir-se com a reus, no pas com a actors. Aquestes concòrdies de la Corona d'Aragó permetien un nombre més gran de familiars i ampliaven més la seva cobertura jurisdiccional que la concòrdia firmada el 1554 pels tribunals de la Corona de Castella. I és que, com es reconeixia en una cèdula reial de 1545, "en estos reinos [per la Corona de Castella] no son tan necesarios como en los reinos de la Corona de Aragón".³¹ El familiar, com a representant visible de la jurisdicció inquisitorial, es convertia en element fonamental de l'autoritat del Sant Ofici, especialment en aquells territoris on l'oposició a la institució era més beligerant, com era el cas de Catalunya.³² El més important no era la pressió armada que poguessin exercir els familiars, sinó la pràctica inquisitorial: en una societat on els precedents i el costum feien llei,³³ la pràctica jurisdiccional del Sant Ofici era una forma de fer-se un lloc al sol, d'autogenerar-se un espai en el canemàs sociopolític dels regnes. L'autor anònim d'un memorial de greuges contra el tribunal de Barcelona es queixava amargament el 1566 de l'excessiu nombre de familiars creat pels inquisidors «solo para ampliar su jurisdiction».³⁴

Quant als requisits per ser familiar, al llarg del segle XVI es va anar definint el perfil del candidat. A partir de 1560 s'imposa la informació de *limpieza de sangre*. El 1575 se n'exclou els estrangers i els que exercien certs oficis considerats vils: carnisers, sabaters, pastissers... A partir de 1586 es fa una enquesta de vida i costums. El 1602 se li demana al candidat bona fama i també un cert grau de riquesa. El 1627, l'edat mínima s'homologa amb l'edat de plena responsabilitat penal, 25 anys. De tota aquesta normativa destaca la informació de *limpieza*, la qual, a causa del seu elevat cost, suposava de fet una selecció de les candidatures.³⁵

Així mateix, els que assolien la familiatura passaven a gaudir d'una sèrie de privilegis fiscals, judicials i socials. Ja el 1504, Ferran el Catòlic ordenava que els familiars i ministres de la Inquisició de Barcelona fossin declarats exempts de pagar deutes, gabella i impositions.³⁶ Els privilegis judicials foren els més polèmics, com ja hem vist, perquè situaven els familiars sota la jurisdicció inquisitorial i, per tant, els sostreïen a la jurisdicció dels seus senyors (inclosa la jurisdicció reial). Uns altres privilegis eren poder portar armes prohibides, estar exempts de donar allotjament a les tropes, etc.

La majoria dels privilegis de què gaudien els familiars van anar desapareixent a partir dels anys centrals del segle XVII, a causa de la crisi econòmica i als conflictes bèl·lics interns de la monarquia hispànica. Amb la revolta catalana va desaparèixer el privilegi dels familiars de no haver d'allotjar tropes o de no assistir al front de guerra.³⁷ El 1646 es va signar una nova concòrdia —encara que no estem segurs que s'apliqués al Principat— amb la qual es reduïen molt sensiblement els privilegis judicials dels familiars. Ja al segle XVIII es va consolidar aquesta pèrdua de privilegis

“Sambenito” i cucurulla d'un heretge relapse condemnat a morir. Ph. Limborch, *Historia Inquisitionis*. Amsterdam, 1692. Reproducció del llibre *La Inquisición*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1982.

d'una forma progressiva, encara que no en tots els àmbits. El 1729, l'Ajuntament de Terrassa rebia una carta de la Reial Intendència de Catalunya en què es confirmava l'exempció dels familiars i els seus fills del pagament d'una part del cadastre.³⁸ Així mateix, deu anys més tard, els regidors de la vila de Terrassa notificaven que s'havia procedit a l'allotjament de tropes a les cases de familiars de la Inquisició, ciutadans normalment exempts d'aquesta prestació.³⁹

Ja hem vist com la Inquisició va configurar la funcionalitat del familiar, potenciant aquell vessant que li va resultar més particularment útil en funció de l'àmbit geogràfic i de la conjuntura històrica. Tanmateix, també cal tenir en compte quina era l'expectativa dels familiars. I ací també hi va haver interessos dispars. A Castella, on els estatuts de *limpieza de sangre* havien establert una forta discriminació, el familiar buscava sobretot l'honor, buscava netejar una memòria històrica ingrata, disfressar-se amb legitimacions que li permetessin fer tabula rasa del passat i

poder projectar-se cap a un futur honorós. A la Corona d'Aragó, el familiar el que buscava per davant de tot en la familiatura era una expectativa de fruïció de privilegis fiscals i jurídics. A una societat com la de l'Antic Règim, disgregada en múltiples jurisdiccions, fragmentada en múltiples parcel·les de poder, la familiatura ofería els beneficis de situar-se al marge del sistema, extramurs de les fronteres de l'aparell fiscal i penal, sota una jurisdicció que es reivindicava a ella mateixa com a superior a qualsevol altra. En paraules dels inquisidors de Barcelona (1599): “en Cataluña no se pretenden ni estiman las familiaturas por la aprobación de la limpieza que hay mucha generalmente y no hay officios ni otros casos honrosos en que se diferencian los limpios de los que no lo son sino por *sola excepción y protección deste Santo Oficio* [...] y al revés en Castilla las familiaturas se pretenden solamente por la honra de ser aprobados en la limpieza con que todo un linaje suele quedar calificado y habilitado para tantas cosas como hay para limpios y no es necesaria la exempción por ser de justicia igual a todos”.⁴⁰

Quant al seu nombre i distribució geogràfica, vegem el següent quadre, amb els efectius totals distribuïts per bisbats:

Quadre I

	1567	1600	1654	1683	1748
Barcelona	203 (79) ^(c)	155 (19)	42	17	—
Tarragona	122 (18)	103 (4)	11	11	—
Girona	176 (23)	216 (9)	12	54	—
Urgell	128 (1)	164 (4)	7	29	—
Vic	110 (11)	110 (6)	34	58	—
Solsona ^(a)	—	35 (4)	26	30	—
Elna	44 (18)	64 (13)	—	—	—
Fora diòcesis ^(b)	—	—	—	—	—
Total	783 (150)	847 (59)	218	220	141

(a) El bisbat de Solsona es va crear el 1592.

(b) Les Valls d'Andorra i la Vall d'Aran.

(c) Entre parèntesis, el nombre de familiars de les seus episcopals. En el cas del bisbat d'Elna, la seu és Perpinyà.

Font: AHN, Inq., llig. 1.592, exp. 18, f. 107-135; llig. 2.155, exp. 2; llib. 749, f. 112-114v., 234-236v., llig. 1.590, exp. 14; J. Blázquez, *La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*. Toledo: Editorial Arcano, 1990; J. Martínez Millán, “La Inquisición en Cataluña durante el siglo XVIII: ¿una institución en crisis?”. *Pedralbes* 4, Barcelona, 1984, p. 65-92; G. Cerrillo Cruz, «Los familiares de la Inquisición en la época borbónica», *Revista de la Inquisición*, 4, 1995, p. 177-204.

Es constata la disminució espectacular del nombre de familiars a la primera meitat del segle XVII, disminució que amb diferents ritmes és generalitzable a tots els tribunals a partir de la segona meitat del siscent, si bé el nombre de familiars mai no va assolir el sostre permès per la Concòrdia de 1568, que era de 1.163 familiars. Aquests nivells baixos es mantindrien fins a la segona meitat del segle XVIII, quan es produiria una recuperació, encara que no comparable en cap cas als nivells numèrics del segle XVI. El renovat interès

del final del setcents per la familiatura s'ha d'associar a la voluntat reial de prestigiar socialment la Inquisició, procés que té el seu reflex en l'elevat nombre de candidats d'alt estatus als oficis inquisitorials, com ha subratllat J. Martínez Millán, pel que fa a Catalunya.⁴¹ A Terrassa, a la fi del segle XVIII, alguns dels fabricants més importants de la ciutat gaudien del prestigi social –juntament amb algun privilegi residual com ara el de portar armes– que conferia l'ostentació del títol de familiar del Sant Ofici: els Vinyals, Galí, Maurí i Busquets.⁴²

Quin va ser el nombre de familiars a Terrassa? És possible constatar una correlació entre l'evolució numèrica descrita a la totalitat del Principat i els efectius inquisitorials a Terrassa?

Quadre II

	1567	1600	1640-53	1787	final s. XVIII
Familiars	3	2	5	3	5

Font: vid. fonts de l'Arxiu Històric Nacional de Madrid del quadre I; AHCT, *Documents històrics*, 1781-1790: "Estat de la població de la Vila de Terrassa".

La presència de familiars fou constant al llarg de la vida del Tribunal: les variacions a la baixa no semblen significatives; en canvi sí que ho són les variacions a l'alça. Al període 1640-53 van conviure familiars nomenats per la Inquisició espanyola i familiars nomenats per la Inquisició apostòlica durant el període francès. Ja hem constatat com la prestigiació social del Sant Ofici motivà les peticions de familiatures a Terrassa al final del XVIII; cal dir, però, que no només foren els industrials terrassencs els que es van apropar al Sant Ofici. El 1771 es concedia el títol de familiar a Ignasi Pi i Sunyer, ric pagès de la vila.⁴³

No podem entrar aquí en l'anàlisi en profunditat de la distribució geogràfica dels familiars arreu del Principat. Però sí que volem fer algunes precisions. Es constata, en primer lloc, el fort pes de la familiatura al bisbat de Barcelona, el 1567: 203 familiars, un 10 % dels efectius totals, dels quals 79 (el 39 %) se situaven a la capital, seu del tribunal. I també el fort pes del bisbat de Girona, amb 176 familiars, 23 d'ells a la ciutat (13 % del bisbat). Però ja el 1600, la situació canvia ostensiblement i s'aprecia un menor nombre de familiars a la zona sud de Catalunya i una concentració més gran als bisbats fronterers amb França, amb la curiosa excepció d'Elna. Aquest desplaçament d'efectius cap al nord, juntament amb la pèrdua de pes d'efectius urbans a favor del model del pagès ric, s'ha de relacionar amb el procés d'impermeabilització que s'inicia cap el 1568 i que ja Reglà va posar en evidència.⁴⁴ Les guerres de religió a França, les pressions i les incursions dels hugonots sobre la frontera, les informacions dels agents hispànics a Anglaterra, França i Alemanya, el comerç de cavalls a la sempre permeable frontera, etc., van contribuir a generar un clima de pànic davant la possible entrada de l'heretgia, pànic exorcitzat mitjançant una política de presència més racional, centrada en el nomenament de comissaris i familiars, i en la intensificació de les visites de districte per part dels inquisidors.⁴⁵

Quant a l'anàlisi socioprofessional, les relacions que tenim ens permeten l'anàlisi entre els anys 1567 i 1600. El 1567, els 783 familiars es dividien en 88 clergues (11,23 %), 91 mercaders (11,62 %), 5 mariners (0,63 %), 80 artesans (10,21 %), 46 professionals liberals (5,87 %), 3 funcionaris (0,38 %), 12 cavallers i ciutadans honrats (1,53 %) i 191 pagesos (24,39 %), encara que s'ha de tenir molt en compte l'elevat percentatge d'individus sense adscripció socio-professional: 254 (32,69 %). El 1600, del total de 847 familiars, remarquem que ha desaparegut el clergat de la familiatura i que hi trobem 147 mercaders (17,35 %), 11 mariners (1,29 %), 55 artesans (6,49 %), 41 professionals liberals (4,84 %), 2 funcionaris (0,23 %), 11 cavallers i ciutadans honrats (1,29 %) i 537 pagesos (63,4 %). En aquest cas, els individus desconeguts són 25 (2,9 %).

Voldria destacar tres aspectes de les xifres fins aquí aportades.

Hi ha una més gran ruralització de la familiatura, el 1600, encara que no creiem que sigui un fet excepcional: donada l'estructura socioprofessional de l'Antic Règim, és lògic pensar que la base social de la Inquisició s'eixamplés cap a aquesta categoria socioprofessional, a mesura que els inquisidors intensificaven la cobertura territorial i racionalitzaven la distribució de familiars en funció de la conjuntura històrica abans descrita.

El nombre de mercaders que accedeixen a la familiatura augmenta pràcticament un terç en nombres absoluts (de 91 a 147) i 7 punts en percentatge (de 11,62 % a 17,35 %). És a dir, la familiatura continuava essent un element atractiu per als sectors comercials del Principat. No és gratuït que entre els familiars de 1567 hi trobem alguns dels mercaders més dinàmics de la Catalunya de la segona meitat del segle XVI: els Ardèvol, Arlés, Creus, Garriga, Goday, Llupià, Llobet, Ros, Rovirola o Serra.

El que sí que sembla significatiu és la disminució d'artesans. En el cas de les professions liberals, el total per al Principat marca un lleu descens entre el 1567 i el 1600, descens que és espectacular en el cas de la ciutat de Barcelona, que passa de tenir 11 individus adscrits a aquesta categoria (14 %) a la seva desaparició. El mateix pot dir-se dels artesans: de 26 familiars el 1567 (29,33 %) a 2 el 1600 (18,64 %). Les classes mitjanes no comercials i artesans seran les detentadores dels càrrecs institucionals, la importància dels quals tant ha destacat J. L. Palos. Aquests seran els que es desenganxaran de la Inquisició, gràcies a la disposició de les Corts de 1585 que prohibia als familiars la participació en els càrrecs públics, i es projectaran en l'àmbit del poder institucional.⁴⁶

Cal advertir, això no obstant, que l'aplicació d'aquesta constitució, malgrat les queixes dels inquisidors, s'ha de considerar amb reserves. Els mateixos inquisidors deien: «Esta [Constitución] se guarda en los officios de la Diputación de Cataluña y ciudad de Barcelona, que son los provechosos. En los demas lugares de el Principado se escusan los familiares, y si los quieren obligar los amparan los inquisidores».⁴⁷

Amb la documentació que ténim sobre els familiars de Terrassa, podem afirmar que aquests s'adaptaven a l'esquema evolutiu anteriorment descrit. Al primer cens de familiars, el de 1567, hi figuren com a tals Rafael Bosch, pagès de

Sant Pere, del mas de la Basea; Antoni Montllor, pare de la vila, i Bernat Amat, notari, representant dels professionals liberals, tan importants a la mostra general del Principat d'aquell any. Uns nomenaments, sens dubte, representatius de la població de Terrassa i del seu terme en aquesta època, que girava a l'entorn dels 1.655 habitants aproximadament.⁴⁸

Rafael Bosch destaca per la seva important participació en els oficis municipals; entre el 1525 i el 1571 ocupà dotze càrrecs, molts d'ells relacionats amb els aspectes econòmics de la vila: en tres ocasions mostassaf (1525, 1539, 1553), en dues ocasions oïdor de comptes (1529, 1550), una vegada clavari (1562), sis vegades jurat per Sant Pere (1532, 1536, 1538, 1548, 1569, 1571) i un cop conseller primer (1566).⁴⁹ El seu testament, atorgat el 1563, ens mostra un ric pagès amb una capacitat econòmica no gens menyspreable, si ens fixem en els llegats: 100 lliures barcelonines per a cadascun dels seus deu fills, a part de l'hereu.⁵⁰

Antoni Montllor, pare de la vila, no apareix ocupant cap ofici municipal durant la seva vida. No obstant això, les seves actuacions com a intermediari econòmic i financer ens perfilen també un personatge singular. El 1562 va fer venir el barreter Joan Pere Conduer, de la Seu d'Urgell, perquè establís taller a Terrassa, i Montllor actuava com a soci capitalista del pacte.⁵¹ El 1563 Montllor és l'arrendador de les imposicions de la vila.⁵² El 1566 actua com a intermediari entre els paraires de Terrassa i la botiga de comanda de Barcelona.⁵³ Curiosament, a través del seu testament, atorgat el 1585, sabem que aquella Margarida Tafari, processada el 1615 per bruixa, era la seva neboda.⁵⁴ Dos anys més tard, el 1587, va morir assassinat quan era batlle.⁵⁵

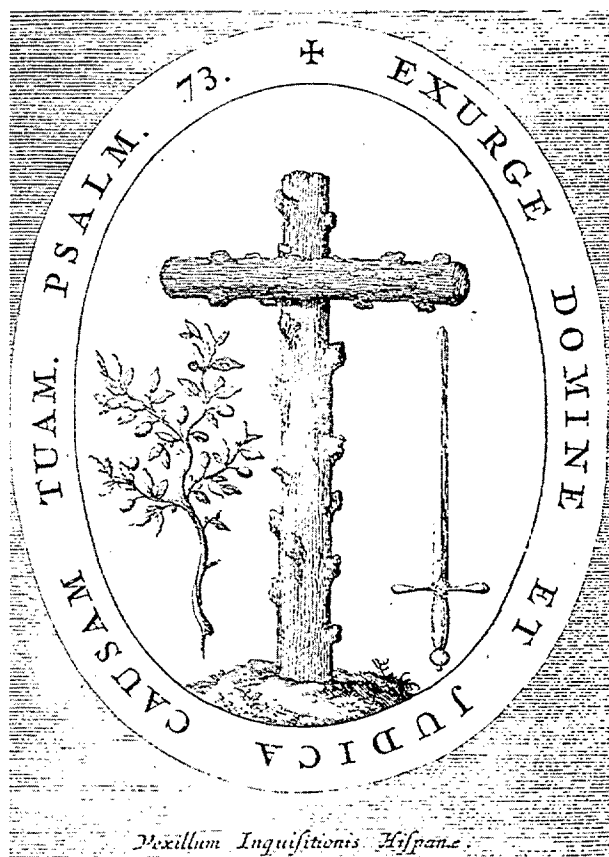
Dels familiars de 1600 no en sabem gairebé res, només els seus noms, Antoni Barata i Antic Avellaneda, i la seva ocupació: tots dos eren pagesos.

Als anys centrals del segle XVII tenim com a familiars Antoni Rovira, l'únic pare, al costat de Jaume Parellada, Miquel Boada, Joan Bugunyà i Francesc Pi, els dos últims nomenats pels inquisidors apostòlics del temps de la revolta catalana; tots ells eren pagesos. Sense cap gènere de dubtes, és Antoni Rovira el familiar que brilla amb llum pròpia. De Bugunyà i Pi no en tenim notícies.

El primer contacte documentat d'Antoni Rovira amb la Inquisició data de 1611: Rovira era l'arrendador de les rendes d'un censal que rebien els inquisidors a Terrassa.⁵⁶ Més de vint anys més tard, el 1635, Antoni Rovira era l'arrendador de la carnisseria del moltó, un dels arrendaments de la vila més profitosos.⁵⁷ El 1641, ja durant la Guerra dels Segadors, Terrassa rep llicència per a encunyar moneda de plata i Rovira, que aquell any era conseller de la vila, firmà uns pactes amb els que devien ser els proveïdors de plata, uns pactes que, com R. Coma ha demostrat, resultaren extremament rendibles per als donants. Entre aquests proveïdors hi figurava el mateix Rovira.⁵⁸

El 1635, Antoni Rovira fou el subjecte pacient d'un moti contra ell.⁵⁹ Sembla que Rovira es va oposar obertament a *firmar un sindicat o comissió* "pera manllevar quinze milia lliures a censal y així persuadia am los particulars perayres de dita vila que no fersassen ab dit sindicat perquè se

exposaven a destruir sas casas, per lo que en dita vila de Terrassa se mogué un moti contra ell"; Ventalló ens recorda que, en ser familiar, Rovira estava exempt de les talles i imposicions de la confraria de paraires, tot i que no podem relacionar el moti amb la familiatura de Rovira.⁶⁰

Escut de la Inquisició segons un gravat de la *Historia Inquisitionis* de Ph. Limborch, Amsterdam, 1692. Reproducció del llibre *La Inquisició*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1982.

Inquisició i poder local al cor de la tempesta: la revolta catalana

Les relacions entre la Inquisició i els poders perifèrics i locals en l'àmbit geogràfic del Principat tenen un dels punts de tensió per excel·lència en la revolta catalana. I arribats a aquest punt, les qüestions que es plantegen són d'un indubtable interès: la ruptura de Catalunya amb la monarquia va suposar, evidentment, la ruptura amb la Inquisició espanyola. Per què Catalunya va optar per no suprimir la Inquisició, en una ocasió històrica com la del 1641? La situació, a més, es va repetir el 1697 i després durant la Guerra de Successió. Per què?

Catalunya, amb una tradició inquisitorial molt anterior a la Inquisició creada sota els auspicis dels Reis Catòlics, amb les seves reivindicacions del paper de catalans com sant Raimon de Penyafort (canonitzat el 1601) o com Nicolau Eimeric, en la lluita contra l'heretgia, com podia *suprimir la Inquisició? El que es va buscar va ser la recomposició d'una Inquisició medieval, apostòlica, sense*

aquells privilegis concedits pels reis, una Inquisició eclesiàstica, però això sí, una inquisició catalana quant a la plantilla burocràtica i, per tant, una plataforma de privilegis i d'honor per als naturals, que tanta fam d'oficis havien passat des que el seu rei era absent a la cort de Castella. D'altra banda, els catalans compartien, sens dubte, la valoració de la unitat de creences a l'hora d'evitar les disgregacions polítiques, la unitat de la creu i l'espasa, que ja havia posat de relleu amb pinzellades apocalíptiques el benemèrit català Nicolau Eimeric, al seu *Manual d'inquisidors*: “Por efecto de la herejía se debilita la verdad católica y se apaga en los corazones; perecen las instituciones y los bienes materiales, nacen los tumultos y las sediciones y se alteran la paz y el orden público. De suerte que, cualquier nación que permita en su seno el brote de la herejía, la cultive y no la extirpe a tiempo, se pervierte, se aboca a la subversión y hasta puede desaparecer”.⁶¹ Els catalans van escollir un model d'inquisició domesticada, amb els avantatges de reduir-la a l'àmbit jurisdiccional eclesiàstic extraordinari (no sabem què en devien opinar els bisbes, la jurisdicció dels quals en l'àmbit de l'heretgia era també usurpada per la Inquisició), però beneficiant-se de les seves possibilitats socials i, potser, polítiques.

Els familiars, els peons del tauler d'escacs, quin paper van desempenyar? Quina va ser la seva actitud, davant els esdeveniments? Pel que sabem, la seva identificació amb els plantejaments de la monarquia hispànica fou escassa. Tenim precedents de la seva actuació en el cas d'Antonio Pérez, un exemple paradigmàtic de la utilització política de la Inquisició com a instrument de la monarquia. A Juan Claver, familiar de Torla, se li va encomanar portar Antonio Pérez des del Bearn, però fou detingut abans d'arribar al seu destí, per la seva participació prèvia en la defensa contra l'exèrcit reial. Només quatre familiars de Saragossa van acudir a la defensa de l'Aljaferia davant l'avalot popular. I fins i tot Joan Borao, notari del tribunal aragonès, va amagar a casa seva l'advocat d'Antonio Pérez. El familiar Juan de Poveda és potser l'exemple menys important però més simptomàtic: es va posar de part del rebel senyor de Ariza, amb el crit: «Quedaréis hartos de rey!».⁶²

Ja en el context de la revolta catalana, l'estranyament dels familiars és evident. A la fi de 1639, el rei envia un decret terminant als inquisidors catalans: la situació és crítica a la frontera i els familiars no han d'arredossar-se en els privilegis de la Inquisició per evitar el pagament o els allotjaments de tropes. El comissari de Perpinyà simpatitza amb la sublevació de 1641. Els inquisidors, progressivament acorralats, no fan esment dels familiars a la seva correspondència amb la Suprema. Es formen companyies de familiars per lluitar contra Felip IV. Alguns oficials passen a servir la Inquisició del període francès i després del retorn del Principat a la corona hispànica es produeix el pas invers. El nivell d'identificació dels familiars amb la monarquia era realment molt baix.⁶³

La situació que es produeix a Terrassa és, si més no, singular. En primer lloc perquè, com ja hem dit, coexisteixen al mateix període els familiars nomenats per totes dues inquisicions, la castellana i l'apostòlica. En segon lloc perquè, a despit de la imatge, oferta per alguns historiadors locals, d'una Terrassa unida contra l'invasor castellà i de-

fensora dels privilegis i llibertats de Catalunya durant tot el període de separació,⁶⁴ la documentació permet sospitar de l'existència de posicions enfrontades.⁶⁵ El 1643, el batlle i els consellers foren objecte de trets quan sortien a rebre un regiment de soldats francesos que havia d'allotjar-se a la vila.⁶⁶ El 1644, Miquel Torrelles i en Casanoves van obrir un forat a les muralles “en ocasió passà lo Marquès del Povar ab son exèrcit”,⁶⁷ suposadament amb la intenció de facilitar l'entrada de l'exèrcit castellà. Ja a finals de 1651, amb Joan d'Àustria davant les portes de Barcelona, la vila es lliurava pacíficament a mans de l'exèrcit castellà. Va tornar a ser ocupada més tard pel nou virrei La Motte, aquesta vegada amb una repressió ferotge.⁶⁸ Encara més: el 1653 fou assassinat el batlle, Josep Ubach, d'adscripció espanyolista, per un professional a sou, Josep Torrella, àlies *lo Pito*.⁶⁹

Antoni Rovira, pare i negociant de Terrassa, es va implicar directament en la revolta. Participà en la companyia de soldats formada a Terrassa per perseguir els terços castellans el juny de 1640.⁷⁰ Ja hem mencionat la seva participació com a proveïdor de plata en l'encunyació de monedes. El 1644 actua com a representant de la vila en la negociació de crèdits per poder pagar les lleves de soldats. Si les seves operacions financeres impliquessin fidelitats ideològiques, no hi ha dubte que tindriem un familiar partidari de França i, per cert, una família dividida: el seu fill, Josep Rovira, destacà per la seva participació en la presa de Barcelona el 1652.

Jaume Parellada apareix com un subjecte amfibi en les seves identitats ideològiques. El desembre de 1651, un grup de miquelets de França es va presentar a la seva masia i van robar algunes coses, “per ésser [...] Jaume Parellada afecte al Rey de Espanya”.⁷¹ Dos anys més tard, el 1653, un individu conegut com “lo bisbe Vidal, que fou alguasil de la Inquisició”, menjava a casa d'en Parellada i l'informava “que lo Rey de França era entrat ab gran exèrcit en Rosselló ab cent mil homens y que lo Rey vol altre cent mil, que han de espallar tota Catalunya y que lo rey [Felip IV] no té un diner”.⁷²

Actuacions ambigües perquè els temps ho requerien. Fins i tot el mateix inquisidor apostòlic Jaume Ferran, el 1650 escrivia al comissari del Sant Ofici a Terrassa, Pau Bogunyà, i li recomanava la utilització d'alguns familiars en un cas però amb molta prudència, “fasen de manera que no sia ab dematjat rumor”.⁷³

Som conscients que els textos aportats no ofereixen interpretacions concloents, respostes clares als interrogants que ens plantejàvem al començament d'aquest article. Sembla evident que els familiars de la Inquisició a Terrassa responen, s'adequen, a l'evolució del model sociològic volgut per la Inquisició: artesans i pagesos de bon nivell econòmic, sòlidament arrelats en el país, una bona base social de la institució. El mateix podem dir dels comissaris.

Cap dels documents manejats no mostra hostilitat cap als familiars per la seva relació amb el Sant Ofici; al contrari, alguns d'ells, com Rafael Bosch, Antoni Montllor o Antoni Rovira, semblen elements fonamentals per a la gestió econòmica de la vila i el seu terme. Tampoc als protocols

notarials o als testaments localitzats no es fa cap referència directa a la seva condició de familiar.

No crec que es pugui parlar d'un grau d'identificació singular entre els familiars i el poder reial. Crec que aquest grau d'empatia política cal buscar-lo a la seu del tribunal, en la plantilla burocràtica estable que, ella sí, manté vinculacions més estretes amb la institució. Des del nostre punt de vista, la familiatura és més una estratègia individual, personal, una forma singular d'obtenir privilegis i exempcions, un arma defensiva i ofensiva que basava la seva capacitat intimidatòria en la publicitat quotidiana, en la repercussió pública de la condició de familiar. Una arma no gens menyspreable, en una societat desigual marcada per la violència quotidiana.⁷⁴

Les estratègies individuals semblen, de moment, l'explicació més plausible. El 1644, Antoni Rovira, en atorgar testament, i junt amb les mandes pietoses habituals, va establir una curiosa condició per als seus hereus: qualsevol d'ells seria desheretat si queia en crim de lesa majestat divina o humana.⁷⁵ Aquesta clàusula singular podria ser interpretada a primera vista com un indicatiu de les creences profundament religioses de Rovira; nosaltres, però, ens inclinem a creure que, després de gairebé trenta-cinc anys d'experiència com a familiar del Sant Ofici, coneixedor que en aquests delictes greus la confiscació de béns era la primera mesura presa per les autoritats competents, i justament en aquells anys de la revolta catalana, de profunda incertesa i inquietud, amb un fill procastellà, Rovira volgué prudentment protegir el seu patrimoni d'una possible confiscació de béns. Una estratègia més.

NOTES

1. Voldria agrair l'amabilitat i l'extraordinària disponibilitat del personal de l'Arxiu Històric de Terrassa i, molt especialment, del seu director, en Pere Puig i Ustrell. Així mateix, la col·laboració de l'amic Bernat Hernández en la recerca dels documents, en ocasions descoratjadora; el seu recolzament ha estat molt valuós per a mi.
2. Vegeu-ne un estat de qüestió a R. GARCÍA CÁRCCEL, "Presente y futuro de la investigación sobre las élites en Cataluña": *Bulletin Hispanique* 97, Bordeus, 1995, p. 385-396; també J. M. IMÍZCOZ BEUNZA (dir.), *Élites, poder y red social. Guipúzcoa*. Universitat del País Basc, 1996, especialment els capítols de J. M. Imizcoz i d'Iñaki Reguera, p. 13-64 i p. 83-99, respectivament.
3. J. CONTRERAS, «Clientelismo y parentela en los familiares del Santo Oficio» dins A. REDONDO (dir.), *Les parentés fictives en Espagne (XVIe-XVIIe siècles)*. Paris, 1988, p. 51-69.
4. R. LÓPEZ VELA, "Inquisición y Monarquía: estado de la cuestión": *Hispania* L/3, 176, Madrid, 1990, p. 1.123-40.
5. R. GARCÍA CÁRCCEL, "Veinte años de historiografía de la Inquisición. Algunas reflexiones" dins *La Inquisición y la sociedad española*. València, 1996, p. 31-56.
6. Aquesta és la tesi mantinguda pel professor Jaime Contreras. A tall d'exemple, vegeu, entre la seva nombrosa producció, J. CONTRERAS, "El Santo Oficio en el Principado: 1568-1640. Papel político y análisis social" dins *Actes del I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. II, p. 111-124; J. CONTRERAS, «Los modelos regionales de la Inquisición española: consideraciones metodológicas», dins *L'Inquisizione romana in Italia nell'età moderna*. Roma, 1991, p. 295-312.
7. B. ESCANDELL, J. PÉREZ VILLANUEVA, *Historia de la Inquisición en España y América*. Madrid: *Biblioteca de Autores Cristianos*, 1993, vol. II, p. 345; sobre la figura del comissari a la tractadística inquisitorial, vegeu G. CERRILLO CRUZ, "Los comisarios de la Inquisición de Sevilla en el siglo XVIII", dins E. GACTO (ed.), *El centinela de la Fe*. Sevilla: Universitat de Sevilla, 1997, p. 95-171.
8. *Un resum d'un edicte de fe (segle XVIII) conservat a l'Arxiu Parroquial del Sant Esperit de Terrassa (APSET), Capsa 4/3. Diplomes i documents oficials*, 8. L'edicte de fe havia de romandre penjat a la porta major de

l'església durant un temps fix, i aquesta és la raó de la frase inferior d'aquest document: "Nadie lo quite. Pena de excomunió mayor".

9. Els excessos en les seves atribucions varen portar, en la pràctica, a la formació relativament incontrolada de petits tribunals. H. Ch. LEA, *Historia de la Inquisición española*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1983, vol. II, p. 132-33.
10. A. PROSPERI, "Vicari dell'Inquisizione fiorentina alla metà del Seicento. Note d'Archivio": *Annali dell'Istituto Italo-Germanico in Trento* VIII, Bolònia, 1982, p. 275-304.
11. És el cas, per exemple, del canonge Moles, comissari a la Seu d'Urgell, que a la dècada dels anys 70 i 80 del segle XVI va enviar diversos informes a la seu del tribunal sobre la situació de la frontera amb França, la Vall d'Aran i els conflictes entre senyors de la muntanya: Arxiu Històric Nacional (AHN), Inquisició (Inq.), llibre 737, f. 380r i 462r.
12. J. BLÁZQUEZ, *La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*. Toledo: Editorial Arcano, 1990, p. 103.
13. AHN, Inq., llig. 1.590, exp. 14.
14. J. MARTÍNEZ MILLÁN, "La Inquisición en Cataluña durante el siglo XVIII: ¿una institución en crisis?": *Pedralbes* 4, Barcelona, 1984, p. 65-92.
15. Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (AHCT), *Fons notarial*, not. Bernat Amat, *Duodecimus Liber Manualis*, (1567), f. 16v.
16. AHCT, *Batllia, processos*, 16-IX-1637.
17. *Ibidem*. En principi, les dones no podien accedir a la familiatura, però la crisi econòmica de la monarquia va portar durant la primera part del regnat de Felip IV a la venda de títols de familiar per tres generacions. Creiem que aquest pot haver estat el cas: el marit de Caterina Duran devia comprar la familiatura i morir abans que el seu fill fos major d'edat, motiu pel qual la mare devia assumir el títol.
18. AHCT, *Inventari*, caixa 604bis, 4-I-1640.
19. AHN, Inq., llib. 749, f. 112.
20. J. BLÁZQUEZ, "Catálogo de los procesos inquisitoriales del Tribunal del Santo Oficio de Barcelona": *Espacio, Tiempo y Forma*, sèrie IV, Història Moderna, t. 3, Madrid, 1990, p. 11-158.
21. J. BLÁZQUEZ, *op. cit.*, p. 103.
22. R. LÓPEZ VELA, «Reclutamiento y sociología de los miembros de distrito: comisarios y familiares», en J. PÉREZ VILLANUEVA y B. ESCANDELL (eds.), *op. cit.*, vol. II, p. 804; H. KAMEN, *La Inquisición Española*. Madrid: Editorial Crítica, 1979, p. 193; J. CONTRERAS, «La infraestructura social de la Inquisición: comisarios y familiares», dins A. ALCALA (ed.), *Inquisición española y mentalidad inquisitorial*. Barcelona: Editorial Ariel, 1984, p. 130.
23. AHN, Inq., llig. 1592, s. d., carta del Tribunal de Barcelona a la Suprema, maig del 1587.
24. AHN, Inq., llig. 1592, exp. 19, f. 71.
25. AHN, Inq., llig. 2155, exp. 2, s.f. Relació dels familiars de Catalunya l'any 1600.
26. AHCT, *Batllia, processos*, 11-VII-1615, 13-VII-1615; relació sense data. Per cert, l'actitud de la Inquisició en aquest brot de bruixeria va ser de prudència, després dels fets esdevinguts a Zugarramurdi. De fet, l'Eulàlia Totxa i la Peyrona Moles van ser processades per superstició, però aquell mateix any el seu procés va quedar en suspens: AHN, Inq., llib. 731, relació de causes de fe de 1615; I. ALMAZAN i D. MORENO, "Un delicto i dos martells. Actituds populars a Terrassa durant la cacera de bruixes de 1619": *Terme* 15, Terrassa, 1997, p. 48-57.
27. AHN, Inq., llig. 1.592, exp. 19, s.f. El subratllat és nostre.
28. M. JIMÉNEZ MONTESERÍN, *Introducción a la Inquisición española*. Madrid: Editora Nacional, 1980, p. 184.
29. AHN, Inq., llig. 2.155, exp. 2, s.f.
30. AHN, Inq., llig. 1.594, exp. 1, s.f.; encara el 1567 els diputats catalans demanaven al virrei la confirmació de la Concòrdia del 1512. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, vol. II, 1994, p. 197.
31. AHN, Inq., llib. 1210, f. 185.
32. Sobre l'oposició a la Inquisició als regnes de la Corona d'Aragó, vegeu P. SÁNCHEZ, *La oposición al Santo Oficio en Aragón, s. XVI*. Universitat Autònoma de Barcelona: tesina de llicenciatura, 1982; R. GARCÍA CÁRCCEL, *Orígenes de la Inquisición española. El Tribunal de Valencia, 1478-1530*. Barcelona: Ediciones Península, 1985. R. GARCÍA CÁRCCEL, *Herejía y sociedad en el siglo XVI*. Barcelona: Ediciones Península, 1980; H. Ch. LEA, *op. cit.*, vol. I, p. 481-589; E. FORT I COGULL, *Catalunya i la Inquisición*. Barcelona, 1973.
33. V. FERRO, *El Dret Públic Català. Les Instituciones a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo Editorial, 1993, p. 310-313.

34. AHN, Inq., llig. 1592, exp. 19, f. 71.
35. A l'Arxiu Diocesà de Barcelona es conserven els informes de *limpieza de sangre* d'alguns familiars i comissaris del període 1627-1640.
36. J. BLÁZQUEZ, *op. cit.*, p. 108.
37. R. LÓPEZ VELA, "Inquisición y guerra de Cataluña. La actuación del Tribunal de Barcelona", dins *Actes del I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. II, p. 539-548.
38. AHCT, *Documents històrics, 1712-1730*.
39. AHCT, *Documents històrics, 1731-1745*. El 1748, però, no hi havia cap familiar de la Inquisició a la vila: G. CERRILLO CRUZ, "Los familiares de la Inquisición en la época borbónica": *Revista de la Inquisición* 4, Madrid, 1995, p. 177-204.
40. AHN, Inq., llig. 1594, exp. 1.
41. J. MARTÍNEZ MILLÁN, art. cit, p. 77 i següents.
42. AHCT, *Documents històrics, 1781-1790*, presentació a l'Ajuntament de Terrassa dels títols de familiars de la Inquisició de Pau i de Francesc Busquets; AHCT, *Documents històrics, 1791-1795*, presentació a l'Ajuntament de Terrassa del títol de familiar de Josep Antoni Busquets i Archs; cfr. J. VENTALLÓ I VINTRO, *Historia de la industria lanera catalana. Monografía de sus antiguos gremios*. Terrassa, 1904, p. 280-281 i 290-293.
43. AHCT, *Documents històrics, 1771-1780*.
44. J. REGLÀ, *Felip II i Catalunya*. Barcelona: Aedos, 1956; les periodificacions del regnat de Felip II han experimentat els sotracos propis de la disparitat de criteris utilitzats: la política exterior (M. FERNÁNDEZ ALVAREZ, *Política mundial de Carlos V y Felipe II*. Madrid: CSIC, 1966; H. LAPEYRE, *Las etapas de la política exterior de Felipe II*. Valladolid: Universitat de Valladolid, 1973), el canvi dels líders de les faccions cortesanes (J. MARTÍNEZ MILLÁN (dir.), *La corte de Felipe II*. Madrid: Alianza Universidad, 1994, p. 13-35), o les motivacions reials personals (H. KAMEN, *Felipe de España*, Madrid: Siglo XXI, 1997.); però creiem que, pel que fa a la relació amb França, la periodificació reglanià continua essent vàlida.
45. W. MONTER, *La otra Inquisición*. Barcelona: Editorial Crítica, 1992, p. 143-149.
46. J. L. PALOS, *Catalunya a l'imperi dels àustries*. Lleida: Pagès Editors, 1994, p. 381-397.
47. AHN, Inq., llig. 2.155, exp. I, s. f.
48. F. BERENGUER, J. COMA, "L'evolució del poblament" dins *Història de Terrassa*, Terrassa, 1987, p. 38.
49. AHCT, llibres de consells de la Vila. Sobre l'organització municipal de Terrassa, vegeu M. SOLÉ, "L'organització municipal a la Terrassa Moderna: s. XV al s. XVIII" dins *Història de Terrassa*, p.195-230.
50. AHCT, *Fons notarial*, not. B. Amat, *Secundus Liber Testamentorum*, f. 89.
51. AHCT, *Fons notarial*, not. B. Amat, *Septimus Manualis Liber* (1562), f. 122v-123.
52. AHCT, *Fons notarial*, not. B. Amat, *Octavus Manualis Liber* (1563), f. 193v-194v.
53. AHCT, *Fons notarial*, not. B. Amat, *Undecimus Manualis Liber* (1566-1567), f. 35v-36.
54. AHCT, *Fons notarial*, not. Jaume Junyent, *Liber primus testamentorum* (1556-1590), f. 148-150.
55. AHCT, *Llibre de consells de la Vila* (1580-1588), f. 109v-110.
56. AHCT, *Batllia, Processos*, 8-II-1611.
57. AHCT, *Fons notarial*, not. Joan Mas, esborrany, desembre 1634-desembre 1635, f. 203v-204.
58. R. COMAS i EZEQUIEL, "Les monedes terrasenques. Els V rals de plata de la universitat de la vila (1641-42)": *Terme*, 9, Terrassa, 1994, p. 19-29. D'altra banda, aquí tenim un familiar del Sant Ofici com a conseller de la vila, quan teòricament des del 1585 no podia ocupar aquest càrrec.
59. Malgrat la intensa recerca efectuada, no ha estat possible trobar el document al qual es refereix J. VENTALLÓ, *op. cit.*, p. 280-81.
60. Sobre la indústria tèxtil a Terrassa als segles XVI i XVII, vegeu J. COMA i AINSA, "La indústria tèxtil a l'època moderna" dins *Història de Terrassa*, p. 231-256.
61. N. EIMERIC, F. PEÑA, *El manual de los inquisidores* (L. SALA-MOLINS, ed.), Barcelona: Muchnik, 1996, p. 58.
62. P. SÁNCHEZ, *La oposición al Santo Oficio en Aragón, s. XVI*. Tesina de llicenciatura, UAB, 1982, vol. I, p. 60, 129 i vol. II, doc. 7.
63. R. LÓPEZ VELA, *op. cit.*, dins *Actes del I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. II, p. 539-549.
64. S. CARDÚS, *Terrassa durant la Guerra dels Segadors*. Terrassa: Fundació Soler i Palet, 1971.
65. M. SOLÉ i SANABRE, "El marc institucional i polític de la Terrassa moderna": *Terme*, 4, Terrassa, 1989, p. 37.
66. AHCT, *Batllia, processos*, 2-I-1649; cfr. I. ALMAZÁN, "Terrassa en els segles XVI i XVII: Entre la solidaritat i la por": *Terme*, 4, Terrassa, 1989, p. 43-54.
67. AHCT, *Batllia, processos*, caps 156.
68. Transcripció d'un relat dels fets a J. SANABRE i SANROMÀ, "La tragèdia de les últimes setmanes de la Guerra dels Segadors a Terrassa": *Terme*, 11, Terrassa, 1996, p. 35-36.
69. AHCT, *Batllia, processos*, 23-V-1653. M. SOLÉ i SANABRE, *op. cit.*: *Terme* 4, Terrassa, 1989, p. 26-42.
70. S. CARDÚS, *op. cit.*, p. 50.
71. AHCT, *Batllia, processos*, caps 165, 12-XI-1653.
72. S. CARDÚS, *op. cit.*, p. 225.
73. AHCT, sense classificar.
74. I. ALMAZÁN, art. cit.: *Terme* 4, Terrassa, 1989, p. 43-54.
75. AHCT, *Fons notarial*, not. Josep Peyret, *Testaments* (1638-59), f. 238.